

DIALOGUL INTERCULTURAL ÎN CADRUL FESTIVALULUI ZILELE MUZICII NOI DIN MOLDOVA. STUDIU DE CAZ: MONO-OPERA "ATEH, SAU REVELAȚIILE PRINȚESEI KHAZARE" DE GHENADIE CIOBANU

*INTERCULTURAL DIALOGUE WITHIN NEW MUSIC DAYS IN
MOLDOVA. CASE STUDY: MONO-OPERA „ATEH, OR REVELATIONS
OF KHAZARE PRINCESS” BY GHENADIE CIOBANU*

Valeria BARBAS,

doctorandă,

Academia de Științe din Moldova, Chișinău

In the contemporary globalized world of cultural diversity and social cohesion, a prominent role in cultural and political agendas has the phenomenon of interculturality and intercultural dialogue.

In the crucible of such a dialogue, held in the Moldavian International New Music Days Festival in November, was conceived and subsequently made the appearance, mono-opera by Gh. Ciobanu "Ateh, or revelations of the Khazare Princess", performed by the National Orchestra of "Teleradio-Moldova" Company on February 20, 2005.

In the scene of contemporary music, mono-opera "Ateh, or revelation of the Khazare Princess" brought a valuable contribution to such emancipation of intercultural phenomenon, implying the accession of new interaction forms.

Approaching a theme that refers on the one hand to the metaphysics and on the other hand, to the representation of a life with all its manifestations, mono-opera "Ateh, or revelation of the Khazare Princess" launches, by evoking Khazars, intercultural concepts, that penetrate into the substance of the work at the several levels: across the ideational context, in the musical syntax and semantics as well as in the artistic space of musical work. In this last part, come in and works several cultural universes: that of the composer, Romanian, that of the writer, Serbian, and of the Khazars-people vanished in time, which turn out to be a pretext, a metaphor in the discovery and preservation of national-universal values.

Odată cu intrarea în noul mileniu, o serie de evoluții precum apariția noilor mijloace de comunicare și extinderea mass-media, creșterea numărului de controverse și dezbateri cu privire la sistemele de valoare au propulsat un nou fenomen, al dialogului intercultural.

Cercetarea fenomenului interculturalității constituie una dintre problemele fundamentale ale contemporaneității. Ținând cont de actualita-

tea problemei respective, de semnificația ei pentru societate, de importanța ei teoretică și practică, investigarea acesteia în planul muzicii contemporane pare extrem de necesară.

În spațiul muzical moldav, problematica dialogului intercultural este puțin explorată, reflectarea ei în literatura științifică se arată lacunară. Manifestările dialogului intercultural în cadrul muzicii contemporane din Moldova, precum și specificul acestuia

în spațiul autohton nu au fost obiectul unor studii speciale. Cu toate că există un număr considerabil de lucrări în care sunt abordate importante aspecte ale problemei indicate, subiectul nu a fost pînă acum dezbătut ca problemă aparte, complexă și autonomă.

Dialogul intercultural, mobilitatea artistică și promovarea transfrontalieră a valorilor naționale în sfera muzicii află un teren propice în diverse întruniri artistice internaționale și, în special, în festivaluri. Festivalul considerat "Pod între culturi"¹, presupune confruntarea unei anume culturi cu un context multicultural, iar aceasta o face să se deschidă spre diverse universuri de simțire și gândire.

În peisajul cultural basarabean s-au încadrat organic o serie de festivaluri muzicale internaționale: Festivalul Mărțișor inaugurat 1966, Invită Maria Bieșu (1990), Ethno-Jazz Festival (2002) și Zilele muzicii Noi (1991), acesta din urmă fiind singurul dedicat componisticii contemporane.

Aducînd suflul înnoitor al prezentului, Festivalul contribuie la dezvoltarea artei muzicale contemporane. Principalele obiective propuse sunt:

- familiarizarea publicului, și mai ales a tinerilor compozitori, cu creațiile, tendințele și tehnicile actuale vehiculate în practica componistică din "exterior";
- promovarea transfrontalieră a compozitorilor autohtoni și încurajarea circulației internaționale a creațiilor muzicale contemporane;
- realizarea dialogului intercultural. Evolution

În ultimul deceniu multiplele evoluții precum emanciparea și diversificarea mijloacelor de expresie, reconceptualizarea aspectului imagistic și tematic, noul arsenal de tehnici de compoziție, au transformat

esențial creația muzicală contemporană din Republica Moldova. Desigur, aceasta este în strînsă legătură cu acumularea informației și experienței de colaborare cu alte țări precum Argentina, Rusia, Belarus, România, Ungaria, SUA, Spania, Cipru ș.a.

Aceste transformări au contribuit la accesarea la un nou nivel, care a permis o integrare internațională a compozitorilor autohtoni, lucrările lor fiind incluse treptat în programele manifestărilor de gen dintre cele mai prestigioase, precum: Varwe Musika (Viena), Musica aperta (Bergamo), Ensem (Valencia), Spazio Musica (Cagliari), Săptămîna Internațională a Muzicii noi (București) și multe altele.

În contextul unui astfel de dialog, desfășurat în cadrul Festivalul Internațional Zilele Muzicii Noi, s-a zămislit, făcîndu-și ulterior apariția, pe 20 februarie 2005 mono-opera lui Ghenadie Ciobanu "Ateh, sau revelațiile prințesei Khazare", interpretată pentru prima dată în versiune radiofonică de Orchestra Națională a Companiei Publice "Teleradio-Moldova" sub bagheta lui Oleg Palymski. Fiind cea mai recentă și cea mai elocventă lucrare muzical-scenică din Moldova, monoopera marchează o nouă etapă în dezvoltarea teatrului muzical-dramatic autohton servind, totodată, și drept exemplu elocvent al manifestării dialogului intercultural, prin sintetizarea reflexelor interculturale la mai multe nivele.

Genul fiind relativ nou, (originea lui o aflăm în mono-operele seminate de A.Schoenberg, F.Poulenc, H.W.Henze), nu și-a conturat pînă în prezent o tradiție, caracterizîndu-se, respectiv, printr-o mobilitate a parametrilor, care permite fiecărui autor să experimenteze cu îndrăzneală. Produsă de revendicările estetice ale secolului

al XX-lea, concepția mono-operei moderne calcă normele și tabuurile operistice stabilite anterior și evoluează de la conflictul exteriorizat dintre rațiune și pasiune la sentiment și afect, fixându-se asupra contradicțiilor interioare.

Originalitatea mono-operei basarabene rezidă în căutarea unor noi forme de interacțiune a teatrului de operă cu literatura, baletul, televiziunea și cinematografia. Gh.Ciobanu explorează acea dimensiune a genului care e legată de natura sintetică a mono-operei, spectacolul muzical-dramatic întrunind și trăsături de balet.

Astfel, colaborarea fructuoasă a compozitorului cu mezzo-soprana Elmira Sebat (România), regizorul Petru Vutcărău și coregraful Radu Poclitaru s-a soldat cu montarea mono-operei cu balet "Ateh, sau revelațiile prințesei Khazare" pe scena Teatrului Național de Operă și Balet, premiera a avut loc la 26 iunie 2005.

Ideea mono-operei s-a axat, în mare măsură, pe experiența acumulată de compozitorul Gh. Ciobanu la edițiile Festivalului Internațional Zilele Muzicii Noi. Astfel, mono-opera "Ateh, sau revelațiile prințesei Khazare" atestă *a priori* o viziune interculturală, rezonând la prezentările în primă audiție a mono-operelor: King Harald's Saga (1979) de Judith Weir, Lady Lasarus (1986) Daryl Runswick, Borges y el Espejo (1992) Alejandro Vinao, puse în valoare în cadrul Festivalului din 1994 de cunoscuta interpretă Frances Mary Lynch.

Compozitorul a rămas frapat de măiestria interpretativă și mobilitatea trecerilor dintr-o ipostază în alta ale sopranei, care, transpusă fără rezerve în eroinele sale, miza pe o nuanțare extrem de subtilă a stărilor psihologice, specifică de altfel genului cameral, a

cărui logică e centrată pe detaliu, unde fiecă mișcare e vizibilă, iar acțiunea se desfășoară într-un perimetru restrâns și pe un plan interior. În acest sens mono-opera ca gen răspunde dezideratelor artistice ale secolului al XXI-lea, ce impun laconism și concentrare, acestea reclamând, la rândul lor, amplificarea momentelor introversive în conținut, explorarea lumii interioare a omului versus restrângerea și reducerea acțiunii exterioare.

Subiectul mono-operei Ateh, sau revelațiile prințesei Khazare este situat între arhaic și modern. Erijându-se într-o călăuză prin grădina lui Milorad Pavic, Gh.Ciobanu coboară în adâncurile situațiilor imaginare proiectate de scriitorul sîrb în romanul-lexicon Dicționarul khazar.

Reflexele interculturale sînt detectabile, în primul rînd la nivel semantic sau, mai exact - în dimensiunea intertextuală. Autorul romanului narează despre poporul khazar – popor puternic și independent, reunind nomazi războinici apăruți în vestul continentului într-un moment istoric greu de identificat. În perioada secolului al VII-lea – al X-lea ei populau teritoriul dintre două mări - Caspică și Neagră. Chiar și azi, în Azerbadjan, Marea Caspică se numește Hazar. Așadar, imaginea poporul hazar, cu o religie necunoscută, dar totuși cu o istorie proprie, permite o tratare literară multiaspectuală. Dicționarul khazar a fost scris inițial în trei limbi - greacă, arabă și latină; compus respectiv din Cartea roșie, Cartea verde și Cartea galbenă, reprezentînd creștinismul, islamul și religia iudaică. Acțiunea se desfășoară concomitent în trei dimensiuni temporale - secolul al IX-lea, al XII-lea, al XX-lea; această superpoziție de epoci este esențială pentru înțelegerea conceptului romanului.

Sursa literară se pretează deci la interpretări multiple. Conștient de acest fapt, compozitorul își întocmește libretul urmînd îndeaproape indicațiile lui M.Pavic, sedimentate în prefața romanului – *Cum trebuie utilizat Dicționarul*. Dînsul extrage trei fragmente din romanul lexicon, care vor constitui subiectul mono-operei: două rugăciuni din Cartea roșie și textul poetic din Cartea galbenă. Specificul libretului a determinat, în mare măsură, dramaturgia și compoziția mono-operei, aceasta din urmă avînd aspectul unui construct muzical unitar, alcătuit din: Prolog; Revelațiile I, II, Ritual, Revelația III și Epilog.

Urmărind conceptul și structura libretului evidențiem trei blocuri de idei:

în Revelația I - Ispita jocului și suprapunerea chipului eroinei pe chipul matern;

în Revelația II - Rugăciunea cu sfîrșit de catharsis;

în Revelația III - Bivalența vis-realitate, ce implică metamorfozarea omului în postura lui de actor pe scena vieții și pe scena imaginarului.

Plămădînd desfășurarea acțiunii, Gh.Ciobanu singularizează un personaj din multitudinea personajelor prezente în sursa literară – pe prințesa khazară Ateh, intuind potențialul ei expresiv. Numele ei pătrunde și în denumirea mono-operei aducînd în prim-plan universul acestei plămădiri literare, pe care am putea să o definim și ca prințesă ideală a popoului khazar. Ateh, personajul central al operei, se impune, prin polimorfismul trăirilor sale, drept un prototip al interculturalității, asociînd într-un dialog continuu elementele de spiritualitate occidentală cu cele caracteristice culturii orientale. Atemporală și totodată făcînd parte din toate timpurile, khazară și în același timp aparținînd

mai multor culturi, prințesa se înscrie în galeria de portrete ale femeilor autoritare, expresive, dominante, în care le aflăm pe Aida, Traviata, Carmen, Turandot, Salomeea... Frămîntată de propriile complexe, întocmind propriile sale legi pe „corabia vieții” – Ateh se afirmă ca o reprezentantă-model a etniei sale. Actriță, amantă, filosof, lider, prințesa se zbate între ipostazele sale. Zugrăvite prin tușe îngroșate, cele trei Revelații se percep ca adresări, destăinuirii intime sau mai bine zis ca spovedanii ale eroinei.

Reverberațiile interculturale se resimt, în mare parte, și la nivelul sintaxei, în corespondențele arhetipale dintre diferite culturi. Apelînd la fondul muzical arhaic compozitorul reconstituie imaginea unei culturi demult uitată - a khazarilor, prin resuscitarea arhetipurilor muzicii balcanice și orientale, prin mixarea unor structuri modale și sisteme ritmice speciale. Materia sonoră cu care operează Gh.Ciobanu este înțesată de arhetipuri, care, aidoma pietrelor vechi, sunt menite să prefigureze un landsaft lapidar cu miros de sare și nisip. Gh.Ciobanu creează senzația unui mediu muzical inedit, unde monodia se arată impregnată de un ethos aparte, iar ritmul pare a fi cultivat de o succesiune de generații, ca mai apoi să apară în memoria noastră genetică.

Compozitorul mărturisește că a căutat arhetipurile de care avea nevoie, dar mai ales pe cele de care avea nevoie prințesa Ateh, orientîndu-se spre sistemele ritmice și intonaționale ale tradițiilor muzicale orientale, explorînd teritorii vaste din Asia Mică, Turcia, Balcani și pînă în Caucaz și Asia Centrală.¹ Așadar, utilizînd „eșan-

¹ Din interviul realizat de subsemnată cu compozitorul Gh.Ciobanu în 2005.

țioane de sunete din arealuri folclorice diverse”(1) autorul își modelează arhetipurile necesare, care pot fi divizate convențional în:

- arhetipul modal,
- arhetipul ritmic.

Prima diviziune cuprinde melosul național și monodia bizantină. Monodia, ca element de bază al muzicii orientale, aduce cu sine suflul arhaicului, o trimitere spre “începutul începuturilor”. Tratând arhetipurile drept “rezervoare”, compozitorul își încheagă materia sonoră din diferite texturi modale, utilizând:

- jocul subtil de parcursuri eterofone, provenit din îmbogățirea monodiei prin isonurile modale,
- diverse texturi polifonice,
- textura polimelodică bazată pe îmbinări de monodii,
- divizarea și operarea cu moduri (tetracordice, hexacordice).

Farmecul monodiei vechi se raclează perfect la atmosfera mistică de ritual, sugerând reîntoarcerea în lumea ocrotitoare a visului și a imaginării, în lumea mitică a paradigmele primordiale.

Aspectul oriental se ilustrează prin:

- construirea materialului muzical în baza modurilor alternative,
- moduri-arhetipuri, care nu reflectă un mod folcloric anumit și sunt alcătuite de compozitor,
- textură liniară,
- expunerea instrumentală într-o manieră orientală (imitarea instrumentelor cu emiterea sunetului prin ciupire),
- diversele tipuri de organizare a pentatonicii,
- tehnica isonului folosit atât în partida instrumentală, cât și în cea vocală.

Arhetipul ritmic include structuri și sisteme ritmice înlanțuite asimetrice, cu precădere este folosit sistemul aksak, desenul ritmic având la bază principiul de ostinato. Repetabilitatea periodică a formulelor ritmice, sau, mai bine zis, pedala ritmică, ca principiu, este caracteristică ritualului, subliniind natura sa arhetipală.

Astfel, împletind arhetipurile din muzica popoarelor balcanice compozitorul, valorizează principiul complementarității reciproce dintre arhetipuri, acesta fiind antrenat atât în scopul de a îmbogăți limbajul specific fiecărei regiuni, cât și pentru a găsi un numitor comun al acelor limbaje. Cele semnalate indică principalele aspecte ale interculturalității: pe de o parte, păstrarea și conservarea identității naționale, iar pe de alta – construirea unei identități comune, rezultante din interpătrunderea culturilor.

Realizarea în plan muzical a conceptului intercultural de unitate prin diversitate pare extrem de actuală. Acest fapt este confirmat de finalitatea mono-operei, care privește, în ultimă instanță, ecourile și rezonanța ei atât în plan local, cât și în plan internațional, în diferite medii etnice. Afirmându-se dincolo de fruntariile țării, creația a fost interpretată:

- la cea de a 16-a ediție a Festivalului internațional "Săptămâna muzicii contemporane" din București, coproducție a Teatrului Național de Operă și Balet din Chișinău și Teatrul Național de Operetă Ion Dacian din București, pe 29 mai 2006;
- la Festivalul internațional teatral din Tesaloniki, pe 26 septembrie, 2008
- (versiune vocală și fonogramă);
- în afară de aceasta, a fost difuzată de posturile de radio și TV

naționale și internaționale, transmisă de către postul de radio din Amsterdam, Olanda.

Partitura operei, precum și discurile în format DVD și CD audio sunt editate în Canada, ISMN M-53001-604-6 și au intrat în fondul de carte al Bibliotecii și Arhivelor din Canada, al Bibliotecii Congresului Statelor Unite al Americii, al Bibliotecii Universității din Ottawa. (Creația a fost înregistrată în fondul Companiei publice Teleradio-Moldova).

Așadar, asamblând într-un mod original principiile „revelației” și „transfigurării”, Ghenadie Ciobanu „condamnă” mono-opera sa la succes, spectacolul captivînd printr-un zbor de nestăvilît al fanteziei transpuse în muzică, fiind înalt apreciat și de publicul neavizat, și de cel profesionist:

Muzicologul I.Suhomlin afirmă: “Spectacol expresiv și impresionant (în ciuda economiei resurselor scenice) pătrunde, în sensul influenței pe care o exercită, mult mai profund de sfera sentimentilor și emoțiilor [...] Spectatorii au savurat nu doar hrană pentru ochi și urechi, ci și pentru creier - este un veritabil fenomen de nivel spiritual, pe care îl

așteaptă iubizorii artei muzical-scenice.”(3)

Compozitorul reușește să ne transporte într-o lume fascinantă prin ineditul ei, mono-opera lansînd o concepție capabilă să armonizeze reprezentările ideale, metafizice, mitul cu simbolurile și înfățișările sale, arhetipurile și semnele enigmatice.

Am putea constata în final că Gh.Ciobanu, abordînd un subiect ce ține atît de metafizică, cît și de plămuirea unei vieți imaginare, dar pline de vitalitate, lansează, de fapt, prin evocarea khazarilor concepte interculturale. Acestea, sînt prezente atît în contextul ideatic, cît și în cel al semanticii și sintaxei muzicale, ele domină tot spațiul artistic al lucrării. În spațio-temporalitatea operei vin în atingere și colaborează cîteva universuri culturale: cel al compozitorului, românesc, cel al scriitorului, sîrb și cel al khazarilor - popor pierdut în negura timpurilor. Istoria khazarilor se dovedește a fi un pretext și o metaforă-cheie pentru descoperirea și conservarea propriilor valorilor național-universale.

Referințe bibliografice

1. Lerescu, Sorin. Mono-opera “Ateh” de Ghenadie Ciobanu. Muzica, București, 2006, nr.3, p. 140-142
2. Узун, Е. Принцесса Атех. Молдавские ведомости, 2005 г., с. 5
3. Чобаңу—Сухомлин, И. Атех или Откровения хазарской принцессы. Персонаж культового романа на молдавской сцене. Кодры, № 3-4, 2005 г., с. 238-256.